

Történelem

Aquilonia: a samnis háborúk szélsőségeinek bemutatása Livius művében

Kis Szabolcs Tibor

A Római Köztársaság itáliai hegemoniára való törekvése közben sok ellenfélre talált, közülük a samnisokkal vívott háborúkkal kapcsolatban Livius számos történetet hagyott az utókorra, mint például a caudiumi iga megaláztatása, vagy Publius Decius Mus hősieis önfeláldozása. Az olvasók számára ezen tettek nagy valószínűséggel erős érzelmeket keltenek a szereplők iránt, ami egyáltalán nem véletlen. Liviusnál a hellenisztikus és római történetírók nagy részéhez hasonlóan nem állt távol a drámai elemek és színpadias jelenetek használata, az általános igazságok keresése.⁵³⁸ Erre nagyszerű példa a kevésbé ismert aquiloniai csatának a leírása a harmadik samnis háborúban. Céлом az, hogy ezen csataleírás (10.38-43.) vizsgálatából kiindulva a samnisok és rómaiak között vívott ütközetről és háborúik egészéről, valamint Livius elbeszéléséről tegyek megállapításokat, vessek fel vizsgálandó kérdéseket.

A csata lefolyásáról Livius katonai szempontból limitáltan ír (a konkrétumokra csak később fogok kitérni), mint az ebben az időszakban felvázolt összecsapások többségében. Erre több egymást nem kizáró magyarázat adható. Először is, Livius a samnis háborúkról háromszáz évvel az események bekövetkezése után írt, általunk csak részben ismert forrásokból.⁵³⁹ Másodszor, Livius életéből hiányzott a katonai és politikai karrier,⁵⁴⁰ amely kellő szakmaiságot biztosíthatott volna egy taktikai vagy stratégiai leírásra. Harmadszor, és valószínűleg minden ok közül ez a legfontosabb, Liviusnak nem volt célja egy hiteles hadászati tudósítást írni, hanem retorikai eszközeit használva magával akarta ragadni az olvasót egy lebilincselő konfliktusba, amelyben a két harcoló fél lelki világát vizsgálta,⁵⁴¹ abban keresve a magyarázatot a csata lefolyására.

A már említett felek közül a kevésbé vizsgált samnisokat a nemzetközi szakirodalomban egymásnak ellentmondó vélemények veszik körül. E.T. Salmon 1967-ben a samnisokat egy falusias, fejletlen, pasztorális társadalomnak írja le,⁵⁴² mely négy főbb törzsre oszlik. Az újabb kutatások és régészeti leletek ezt a véleményt bizonyos részleteiben erősen vitatják, a samnisokat inkább egy félvárosias,⁵⁴³ lokális elit által irányított társadalomnak

⁵³⁸ Stanisław Sniezewski, „The Concept of Roman History in Livy. Philosophical, Religious, and Moral Aspect.” *Eos*, no. 2. (2001): 4.

⁵³⁹ Kiváló példa erre: Livius 9.23.

⁵⁴⁰ Dirk Anton Pauw, „The Dramatic Elements In Livy's History,” *Acta Classica* Vol. 34 (1991): 33.

⁵⁴¹ Pauw, „The Dramatic Elements In Livy's History,”: 44-45; Sniezewski, „The Concept of Roman History in Livy. Philosophical, Religious, and Moral Aspect.”: 4.

⁵⁴² Hasonló véleményt képvisel még Timothy J. Cornell, *The beginnings of Rome, 1000-264 B.C.* (Oxon: Routledge, 1995), 345.

⁵⁴³ Kevin Stuart Lee, *City-Dwelling Samnites: Urban Settlement at Monte Pallano and Monte Vairano*. Master of Arts Thesis. The University of British Columbia, 2008. munkája ezzel a kérdéssel foglalkozik, szerinte a modern

vázolják fel. Livius mindenesetre a caudiumi rajtaütés idején még egy Róma létét fenyegető ellenségként tartja őket számon, a harmadik háborúra azonban már csak koalíciós erők részeként jelentettek művében komolyabb veszélyt a *res publica*-ra.⁵⁴⁴ A fenyegetettség változásával együtt módosul Livius retorikája is. A korai *hybris*⁵⁴⁵ az aquiloniai csata idejére *phobosba*⁵⁴⁶ (félelem érzése) csap át egy a csatát megelőző jelenetben, amely magánál a *proelium atrox*-nál⁵⁴⁷ nagyobb hangsúlyt kap Livius leírásában.

A sentinumnál legyőzött samnisok új toborzásra kényszerültek, amelyben a *sacramentum militiae*-ra (katonai eskütétel) Livius leírása szerint egészen megrendítő módon került sor. Érzékletes képek felvázolásával akarja elérni az olvasó *pathos*-át (a leírt személyekkel való együttérzést). Ezen képek leírásából a legjelentősebb részleteket dolgozatom most következő részében fogom kiemelni, valamint el fogom látni őket kellő kontextussal és hozzáfűzésekkel. Először Livius közli, hogy a samnisok ugyanolyan pompás fegyverzetbe öltöztek, mint L. Papirius Cursor apjának győzelme alkalmával (9.40). Mindemellett kijelenti, hogy az istenek kegyeinek elnyeréséért felidéztek egy ősi szokást és „*per omne Samnium habito nova lege*”;⁵⁴⁸ aki pedig nem jelent meg, annak fejét Iupiternek áldozták fel. Ez a szövegrészlet erősen ellentmondásos: Livius egyedül ősi párhuzamot vél felfedezni az eskü tekintetében, a mindössze pár évtizeddel korábbi eseményekkel való hasonlóságot pedig véletlennek titulálja. Mindemellett leszögezi, hogy a sorozás *lex nova*. Művének korábbi részében azonban több másik népnél (pl. volscusok és aequusok⁵⁴⁹) is hasonló toborzásról tesz megjegyzést, azt *lex sacrata*-ként említve. Ez a sorozási forma a nem megjelenőket *sacer*-nek titulálja, így vallási szokásokon keresztül gyakorlatilag halálra ítélve a vétkeket. Naumiuk írásának konklúzióját követve kijelenthető, hogy a samnisok által ebben az esetben végrehajtott toborzási forma *lex sacrata*,⁵⁵⁰ amely így nem olyan egyedi, mint egy

visszatekintés hibásan nem tekinti városoknak a samnis településeket; ezzel a véleménnyel kezd az újabb szakirodalom egyetérteni, lásd Guy Bradley, *Early Rome to 290 BC: The Beginnings of the City and the Rise of the Republic*. (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020), 307.

⁵⁴⁴ Cornell, *The beginnings of Rome, 1000-264 B.C.*, 355.

⁵⁴⁵ Például Livius 7.31, 9.12, 9.22

⁵⁴⁶ A drámai elemek azonosítását Pauw, „The Dramatic Elements In Livy's History,” munkája nyomán próbáltam egyénileg elvégezni.

⁵⁴⁷ Lásd 10.41

⁵⁴⁸ „egész Samniumban sorozást tartottak egy új törvény alapján” (Muraközy Gyula fordításait használom a dolgozat során)

⁵⁴⁹ Małgorzata Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1” *Prace Historyczne* 149, z. 1 (2022): 15; Liviusnál 4.16

⁵⁵⁰ Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1,” 15.; Stephen P. Oakley, *A Commentary on Livy Books VI–X: Volume IV Book*

újonnan bevezetett törvény és áldozat. Ebből következően felmerül a kérdés, hogy Livius miért állítja be ezt a toborzást egy különleges, drasztikus eseménynek? Véleményem szerint azért, hogy az olvasó feszültsége már a részlet elejétől fokozatosan tudjon növekedni egészen a fegyveres összecsapásig, az ütközetnek így nagyobb jelentőséget adva.

Az eskü lefolyása előtt Livius részletesen leírja a szertartás helyszínét: „*Ibi mediis fere castris locus est consaeptus cratibus pluteisque et linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes.*”,⁵⁵¹ majd utána a már elemzett ősi szokás eredetét tárgyalja röviden. A tárgyilagosabb leírást követően Livius tovább fokozza a feszültséget *enargeia*-val (részletes, érzelmes leírás). „*Erat cum alius apparatus sacri qui perfundere religione animum posset, tum in loco circa omni contecto arae in medio victimaeque circa caesae et circumstantes centuriones strictis gladiis.*”⁵⁵² Ez a részletességet kihasználó retorikai eszköz könnyen növeli az olvasóban az *eleos*-t (szimpátia érzése a szereplőkkel), valamint a már említett *phobos*-t. Salmon egy ilyen elkerített (valószínűleg sátorban zajló) jelenetet, különböző részleteivel együtt nehezen tart hihetőnek.⁵⁵³ A tényyszerűséget félretéve érdemes az eskü titokzatosságát kiemelni, amelynek említésére a legkézenfekvőbb magyarázat az, hogy a rómaiakban a misztikus szertartásokba való bevezetés alapvetően negatív érzést keltett.⁵⁵⁴ Ezen bizonytalan kontextussal rendelkező részletet valóban könnyű elvetni, mint alaptalan túlzást, azonban bizonyos részleteiben továbbra is közelebb vezethet minket a történelmi igazsághoz, valamint az író gondolatmenetéhez.⁵⁵⁵ Az utóbbit vizsgálva feltételezhető, hogy a feszültséget Livius nem csak a szereplők cselekedeteivel akarja fokozni, hanem az őket körülvevő „díszletekkel” is, így még könnyebben képes elérni a jelenet drámai hatását.

X. (Oxford: Oxford University Press, 2005), 394.

⁵⁵¹ „Itt a tábor közepe táján egy kétszázszor kétszáz lábnyi területet vászonnal fedtek be, és sövénnel, palánkkal kerítették el.”

⁵⁵² „Itt nem csak az áldozati eszközök keltettek szent borzalmat a lelkekben, hanem a befedett tér közepén elhelyezett oltárok, körös-körül a levágott áldozati állatok s az egész térséget kivont karddal körülálló főemberek is”

⁵⁵³ Oakley, A Commentary on Livy Books VI–X, 396.

⁵⁵⁴ Uő, 395. mellett Hegyi W. György Tanár Úrral tartott konzultáció közben felvetette a hasonlóan negatív képet beállító Catilina összeesküvést Sallustius: *Bellum Catilinae* 22.

⁵⁵⁵ Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1,” 3.

A környezet leírása után Livius áttér magára az esküre. „*Admovebatur altaribus magis ut victima quam ut sacri particeps...*”.⁵⁵⁶ A résztvevők áldozati állatok közé sorolása, valamint az ige alakja a samnisok katonai eskütételét egy természetellenes, erőltetve próbálkozó folyamatként mutathatja, amely a *pietas* határain túl lépve előre megpecsételte a *legio linteata* sorsát.⁵⁵⁷ Az istentelenség mellett Livius a samnisok rítusaiban a római pragmatikusság hiányára hívhatja fel a figyelmet.⁵⁵⁸ A vélhetően fehér lenvászson borítást átítató állati (és később emberi) vér jelképezheti a tisztaságot beszennyező vétket, a lenvászson ruha pedig mint egy az áldozatra emlékeztető stigma kíséri a sereget a bukásba. „*Jurare cogebant diro quodam carmine, in exsecrationem capitis familiaeque et stirpis composito, nisi isset in proelium quo imperatores duxissent et si aut ipse ex acie fugisset aut si quem fugientem vidisset non extemplo occidisset.*”.⁵⁵⁹ Az előbbi részlet a legtöbbet tárgyalt szövegek közé tartozik a samnis háborúkkal kapcsolatban, így számos vélemény született erről és az ezt követő mondatokról. Naumiuk két részben tárgyalja azt, hogy ezen eskü sok részletében miért nem tér el a többi ókori katonai eskü tartalmától. Mint már említettem, más népek hasonló sorozást vittek végbe szükséghelyzetben, a katonák esküjét azonban Livius nem örökítette meg úgy, mint a samnisokét. Naumiuk felhívja a figyelmet, hogy a rómaiak Kr. e. 216-ban a Trasimenus-tavi csatát követően intézményesítették a megfutamodás elleni esküjüket,⁵⁶⁰ amely tartalmában megegyezik a samnis esküvel két pontot kivéve: a samnisok egész családjukat megátkozták megfutamodásuk esetén, valamint megesküdtek megfutamodó bajtársaik megölésére. Mindemellett Livius azt írja, hogy azon samnisokat, akik az esküt nem akarták letenni, helyben kivégezték. Oakley felsorolja, hogy a rómaiak szemszögéből az eskü mely pontjai kelthettek erős ellenszenvet. Ezek közé tartozik egy egész család megátkozása, egy polgár kivégzése egy polgár által, valamint ártatlan

⁵⁵⁶ „Mindegyiküknek oda kellett lépniük az oltárhoz – inkább áldozati állatként, nem pedig a szertartás résztvevőjeként...”

⁵⁵⁷ John Scheid. „Livy and Religion.” in *A Companion to Livy*, edited by Bernard Mineo, (n.p.: Wiley, 2015), 83.; Stouder, Ghislaine. „From 390 BC to Sentinum: Diplomatic and Military Livian History.” in *A Companion to Livy*, edited by Bernard Mineo, (n.p.: Wiley, 2015), 335.; Oakley, A Commentary on Livy Books VI–X, 393.

⁵⁵⁸ A szituáció roppant hasonló Pauw, „The Dramatic Elements In Livy's History,”: 36. a gall; Oakley, A Commentary on Livy Books VI–X, 397.

⁵⁵⁹ „Majd szörnyű esküformát kellett elmondaniuk, átkot kérve önmagukra, ha vonakodnának csatába menni, ahová a vezérek parancsolják, vagy ha megszöknének a csatából, vagy ha mást látnak szökni s nem végeznek vele tüstént.”

⁵⁶⁰ Małgorzata Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 2” *Prace Historyczne* 149, z. 1 (2022): 216. hosszabban tárgyalja ezt a részletet, Liviusnál 22.38.

katonák legyilkolása és holttestük nyilvánossá tétele.⁵⁶¹ Mivel Livius a csata utáni következményeket az esküvel kapcsolatban nem írja le, könnyen lehet, hogy ezen pontok valójában túlzások részéről, amelyek ismételten retorikai célt szolgálhatnak. A sok istenek és emberek elleni vétek az olvasóban erős ellenszenvet kelthet a samnisok ellen, mint korábban az általuk tanúsított *hybris*.⁵⁶²

A sok bűnös cselekedet mellett Livius kiemeli a samnisok arany és ezüst fegyverzetét. Oakley bizonytalanságot fejez ki a jelenlegi történelmi tények tudatában.⁵⁶³ Livius mellett Plinius Maior is ír (Naturalis Historiae XXXIV. 43.) a különleges fegyverekről, így két írásos forrás is rendelkezésre áll ugyanarról az esetről. A samnisok gazdasági ereje továbbra is vitatott,⁵⁶⁴ nagyon nehezen lenne bizonyítható jelenleg, hogy elég nemesfém állt volna rendelkezésükre egy hadsereg fegyverzetének aranyozására. Akár a valóság ok-okozati összefüggéseit keresve, akár Livius retorikáját vizsgálva mégis érdemes megkérdeznünk, hogy miért tettek volna a samnisok egy ilyen lépést? Véleményem szerint, ha a samnis nemesek családjaik legdíszesebb fegyvereivel vonultak csatába, akkor az tovább csökkenthette megfutamodásuk veszélyét. Ez abból következik, hogy ha valaki rendezetlenül akar megfutamodni a csatából, akkor felszerelésének nehezebb részeit eldobja, ezzel biztosítva a gyors menekülést. A csatából való rendezett visszavonulás, „*quo imperatores duxissent*”⁵⁶⁵ jellemző volt a samnisok hadviselésére, egy ilyen manőver végrehajtása azonban taktikailag komoly szakértelmet igényel, hiszen a katonák rendezett visszavonulása egy pillanat lefolyása alatt átcsaphat egy fejvesztett menekülésbe. A samnisok rendezett visszavonulásainak alátámasztására később próbálok majd több bizonyítékot hozni. Ha Livius logikáját keressük, akkor a megszokott római egyszerűséget helyezi szembe a samnisok szükségtelen pompájával, amely ismételten a rómaiak morális győzelmével zárul.

Miután Livius leírta a samnisok kétségbeesett esküjének minden részletét, kijelenti: „*Consules profecti ab urbe*” („A consulok elindultak a városból”). Érzékletes kezdéssel

⁵⁶¹ Oakley, A Commentary on Livy Books VI–X, 396, 393.

⁵⁶² Lásd ⁸

⁵⁶³ Oakley, A Commentary on Livy Books VI–X, 396.

⁵⁶⁴ Egy a folyamatos harcot támogató tényező lehetett a samnisok jelentős állatállománya, amelyről bővebben Gasparini, A. 2016. írt, ez bizonyíték lehet arra, hogy a samnisok miért használtak egy nyáját rajtaütésük csábító eszközeként Livius 9.31-nél

⁵⁶⁵ Dolgozatomban nem tárgyalok bővebben a felvetésről, hogy vajon a samnisok esküje megengedte-e nekik a visszavonulást vezéreik parancsára, itt csak felvettem a gondolatot, melyet Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1,” 18. részletesebben tárgyal

bizonyítja a rómaiak letisztult, babonák által nem visszatartott cselekvőkészségét. A következő mondatban még érzékletesebben mutatja a rómaiak pragmatikus megközelítésének sikerességét: „*dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit*”.⁵⁶⁶ A csata lelki tényezőinek okait ismerve juthat el az olvasó a két sereg találkozásáig, valamint L. Papirius Cursor gyűléséig. A gyűlés előtti seregmozgásoknak Livius továbbra sem stratégiai magyarázatot ad, hanem lélektanit. A rómaiak tudatosan nyugtalanították a samnisokat, miközben a húsz mérföldre lévő másik consuli sereggel folyamatosan tartották a kapcsolatot. Ezzel ellentétben a samnisok csak ritkán kezdeményeztek, Cominiummal (ostromlott városuk) a rómaiaknál gyengébb kapcsolattartásuk végül a csata elvesztéséhez vezetett. A csata megvívása előtt a római *pietas* egyszerűségét és hitelességét mutatja Livius rövid leírása: „*si per auspicia liceret, conflagere cum hoste*”.⁵⁶⁷

Az elkerülhetetlen ütközet előtt L. Papirius Cursor a gyűlésen összefoglalja az eddig ismert tényeket és Livius szócsöveként levezeti, hogy miért fognak a rómaiak győzedelmeskedni. Említi a samnisok hasztalan pompáját, apjának egy hasonló fegyverzetű sereg elleni győzelmét, valamint, hogy a samnisok az istenektől, a rómaiaktól és saját polgártársaiktól is félnek. Kiemeli a *fas* (vallási törvények) elleni vétségüket, esküjük szentségtörését. A római sereg így válik az istenek akaratának képviselőjévé, amely az ő dühükkel ütközik majd neki a samnis arcvonalnak. A csata kezdetéig egy stratégiai szál és egy vallási szál bontakozik ki röviden Livius művében. A seregmozgásokat tekintve a samnisok erősítést küldtek Cominiumba, hogy felmentsék az ostromlottakat. Erre válaszul L. Papirius Cursor három cohorsot felrendelt a csatatér közeli magaslatára. A vallási szál Liviusnál fontosabb eseményt mutat be. A pullarius (szent csirkék őre) rossz jeleket vélt felfedezni, erről azonban a hadseregpáncsnoknak hazudott. L. Papirius Cursor mint vallásos és pragmatikus ember az esetet szabadon értelmezte,⁵⁶⁸ a pullariusra hárítva minden felelősséget őt halálába küldte. A vezeklés céljából tett emberáldozat gondolata a rómaiaktól sem volt idegen⁵⁶⁹, ebben az esetben természetesen egy különleges helyzet állt fenn, az áldozat végrehajtói nem

⁵⁶⁶ „miközben a babonás szertartásokkal foglalkozó ellenség titkos gyűléseket tartott, a samnisoktól elfoglalta Amiternum városát”

⁵⁶⁷ „- ha a jósjelek is kedveznek – megütközik az ellenséggel”

⁵⁶⁸ Scheid, „Livy and Religion.”: 85.

⁵⁶⁹ J. S. Reid, „Human Sacrifices at Rome and Other Notes on Roman Religion.” *The Journal of Roman Studies*. Vol. 2. (1912): 36.

maguk a rómaiak, hanem a samnisok dárdái voltak. A rómaiak furcsa és akár több kutatást is érdemlő „áldozata” a samnisokéval ellentétben „jogos” áldozat volt, így L. Papius Cursor az istenek segítségével indult csatába.

A csata leírása nagyrészt a két fél, főként a samnisok lelki világát elemzi. Az eskü megtörte őszinte kitartásukat, a csatában nem voltak képesek helytállni. A rómaiak minden szárnyon felülkerekedtek rajtuk, végül a római lovasság a szétnyíló manipulások között rárontott a samnis seregre, valamint a hegytetőn érkező cohorsok azt a látszatot keltették, hogy a cominiumi ostrom véget ért és megérkezett a másik consuli sereg. Így „*iam deorum hominumque victa vi*”⁵⁷⁰ megfutamodtak. A rómaiak több mint húszezer samnist öltek meg egyetlen ütközetben és az azt követő ostromban. Összefoglalásom rövidsége azzal magyarázható, hogy az olvasó már a csata kezdete előtt pontosan tudhatta, hogy mi történt azon a napon Aquilonia-nál,⁵⁷¹ legalábbis Livius leírása szerint. Livius a konkrétumokat minimalizálja, a samnisok *hamartia*-jának (bűn, amely a szereplő bukásához vezet) következményeként írja le az ütközetet. A rómaiak ugyanis mivel minden szárnyon előre törtek, a samnisok veresége elkerülhetetlen volt, L. Papius Cursor csele csak megrövidítette a csata időtartamát. Mindebből leszűrhető, hogy hadtörténeti szempontból ezen csata leírása roppant homályos. Miért küldtek a samnisok erősítést egy alapvetően hátrányos helyzetből? Valóban ilyen harcképtelen volt a samnis sereg? Tényleg húszezer harcosuk veszett oda? Egyáltalán hihetünk ennek a leírásnak? Sok kérdés merül fel a szöveg elolvasása után, melyre Livius már nem tud nekünk közvetlen választ adni.

Az általam ismert források alapján megpróbálok egy moralizálás nélküli, letisztultabb összefoglaló képet adni a csatáról és annak kontextusáról. Ezen kép nem veti el Livius bizonyos közölt információit, de nem is ragaszkodik makacsul a szöveghez, egyes elemek abszurditása végett. Természetesen el lehet utasítani az egész leírást, mint túlzó és dramatizáló kitalációt, azonban szerintem a logikátlan elemek feltárása és esetleges tovább gondolása bizonyos többletinformációt nyújthat. Ehhez, bár a szövegrészleteknél számos hozzáfűzést tettem, a sorozástól a csata végéig vizsgálom újra az eseményeket egy érthetőbb összefoglalás érdekében. A samnisok a sentinumi vereség után a *lex sacrata*-hoz fordultak, „*quae maxima*

⁵⁷⁰ „már nem tartja vissza őket a rájuk nehezedő isteni és emberi kényszer”

⁵⁷¹ Oakley, A Commentary on Livy Books VI–X, 409.

apud eos vis cogendae militiae erat".⁵⁷² A nemesség Aquilonia-ban tette le esküjét,⁵⁷³ amely a rómaiak előretörése miatt lehetséges, hogy szigorúbb büntetéseket szabott meg esküszegés esetén, mint a többi korabeli *sacramentum militiae*. Az emberáldozat lépése valószínűtlennek tartott a szakirodalomban.⁵⁷⁴ Nem elvetendő létszám a tizenhatezer katona a samnis hadseregben,⁵⁷⁵ de az ókori sereglétszámokat mindig fenntartással kell kezelni. A római sereg megérkezéssel két párhuzamos összecsapás ment végbe: Cominium ostroma és az aquiloniai csata. A samnisok utánpótlása, feltéve, hogy valós tény,⁵⁷⁶ Cominium fele véleményem szerint csak két fő okkal lenne magyarázható. Az egyik magyarázat az, hogy a samnisok nem számítottak ütközetre Aquilonia-nál. A másik pedig, hogy a samnis sereg létszáma nagyobb volt L. Papirius Cursor seregénél, de Cominiumban a rómaiak erős létszámfölényben voltak. Lehetséges, hogy a samnisok nem akarták elveszíteni városukat a csata közben, sőt akár két sereggel is le akartak számolni egyszerre. A számbeli fölény bizonyítása a samnis hadsereg létszámánának megkérdőjelezhetősége miatt nehéz, azonban a római legiók hozzávetőleges létszámával tisztában vagyunk. A manipuláris legio, amely gyaníthatóan a samnis háborúk alatt alakult ki⁵⁷⁷ körülbelül három-négyezer főt számlált.⁵⁷⁸ A sentinumi csatában, majd azt követően egy consul serege két legióból állt, avagy hat-nyolcezer gyalogosból. Livius azt állítja, hogy nyolcezer katonát küldtek a samnisok Cominium felmentésére. Így körülbelül egyenlő létszámmal sorakozhattak fel a rómaiak ellen, Cominium pedig a védők és az érkező samnis erősítés együttes erejével létszámfölénybe kerülhetett a rómaiakkal szemben. Livius a cohors kifejezést használja a samnis csapatokra (valamint a rómaiakra is),⁵⁷⁹ a cohorsok azonban négyszázas létszámukkal csak a mariusi reformok idejére alakultak ki.⁵⁸⁰ Ha Livius túlzott volna, akkor érdemes egy kisebb méretű samnis sereggel számolni. A samnis erők létszámát egyharmaddal csökkentve tizenkét-ezer főre három római legio létszámával lehet kalkulálni.

⁵⁷² „amely „a katonai szolgálatra kényszerítő leghatásosabb eszköz” Livius 4.16

⁵⁷³ Coarelli ezzel nem ért egyet, Oakley, *A Commentary on Livy Books VI–X*, 309

⁵⁷⁴ például Oakley, *A Commentary on Livy Books VI–X*, 395, 396. ezzel részben vitatkozik Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1,” 1.

⁵⁷⁵ Uő (t.i. Naumiuk), 17.

⁵⁷⁶ Cornell, *The beginnings of Rome, 1000-264 B.C.*, 361.:” Livy's detailed account of the battle may well contain authentic elements, probably for the first time.” ezt a sentinumi csatáról írja, a későbbi aquiloniai csatánál lehetséges egy hasonló helyzetet feltételezni

⁵⁷⁷ Adrian Goldsworthy, *Roman Warfare* (London: Casell, 2000), 39.

⁵⁷⁸ Uő, 47.; Bradley, *Early Rome to 290 BC: The Beginnings of the City and the Rise of the Republic.*, 326.

⁵⁷⁹ Livius 10.40 mindkét esetre van példa

⁵⁸⁰ Goldsworthy, *Roman Warfare*, 52. ezt az problémát megmagyarázza

Így továbbra is lehetséges, hogy a samnisok két már hadjárat közben megfogyatkozott létszámú római legio ellen saját két legiójukat elegendőnek tarthatták.

A samnis hadsereg az ütközetben Livius leírása szerint gyakorlatilag egy harcképtelen tömeg volt. A drámai eskü erkölcsi következményein túllendülve, amely következmények valószínűleg erősen el vannak túlozva, a samnisok harcképességét józanabb módon lehet megvizsgálni. Ha erősítést küldtek a samnisok Cominiumba, akkor esélyes, hogy saját fegyveres erőiket megfelelőnek tartották egy csata megvívásához. A samnisok és rómaiak első ütközeteinél Livius leírása alapján a rómaiak elismerték, hogy „*nunquam cum pertinaciore hoste conflictum*”.⁵⁸¹ A háború harmadik szakaszára fel lehet hozni az érvet, hogy a samnisok már kimerültek a sok évtized alatt, azonban ezt cáfolja a mindössze egy évvel azelőtt lezajló luceriai csata (10.36) és annak a ténye, hogy a háború feltehetően a Kr.e. 270-es évekig tartott.⁵⁸² A luceriai ütközetben Livius mindkét felet lehangoltnak írja le, ennek ellenére a samnisok visszaverték a rómaiakat, ezért M. Atilius Regulus Iupiter Statornak ígért egy templomot a csata kimenetelének megfordításáért. Mindemellett lovasságával a menekülők és táboruk közé vágatott és parancsot adott, hogy ne tegyenek különbséget a menekülők és üldözőik között. Ezután Livius ismét a samnis sereg megsemmisüléséről számol be, azonban a rómaiak itt pyrrhosi győzelmet arattak.⁵⁸³ Kr. e. 297-ben, még a sentinumi ütközet előtt a már elviekben meggyengült samnisok ellenállása Q. Fabius Rullianust rákényszerítette a *decimatio* ritkán igénybe vett eszközére,⁵⁸⁴ erről azonban Livius nem ír. Valószínűsíthető, hogy a samnisok rajtaütéseken alapuló, visszavonulás lehetőségére építő harcmódora eredményezte a sok samnisoknak elkönnyvelt vereséget.⁵⁸⁵ Ezen érvekkel véleményem szerint bizonyítható, hogy a samnisok az aquiloniai csata idejében még mindig fel tudták venni a versenyt a római legiókkal.

A számadatok és a samnisok erejének felmérése után végül át lehet térni a Livius csataleírásában felmerülő történelmi problémákra. A legkérdésesebb a római lovasság szerepe a csatában. Mikor a római gyalogság már majdnem eljutott a samnis hadijelvényekig,

⁵⁸¹ „még sosem csatáztak makacsabb ellenféllel”

⁵⁸² Bradley, *Early Rome to 290 BC: The Beginnings of the City and the Rise of the Republic.*, 306.

⁵⁸³ Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1,” 11.

⁵⁸⁴ Uő, 18.

⁵⁸⁵ Uo., 18. valamint például szolgálhat a caudiumi rajtaütés (9.2.), valamint egy nem megnevezett területen történt hasonló eset (9.31), vagy akár a tifernumi csata (9.44); Livius szerint mindegyik ütközetben (caudium kivételével a samnisok serege odaveszett)

a manipulások szétnyitottak és a lovasok frontálisan nekimentek a samnis gyalogságnak. Az ókori csaták menetét tekintve ez nem egy elképzelhetetlen helyzet, ugyanis a seregek összecsapása között a modern hadtörténeti kútfők állítása szerint⁵⁸⁶ gyakran voltak szünetek, amikor a két sereg kipihente a fárasztó kézitűsét. Ebben az időben a lovasságnak egy váratlan rohamra megtörténhetett, bár szemből egyedül akkor tudott hatékonyan támadni a római lovasság, ha az ellenséges vonal már szétszilált volt.⁵⁸⁷ Az igazi probléma a samnisok lovasságát keresve merül fel. Ugyanis menekülésükkor Livius ír arról, hogy „*nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt*”.⁵⁸⁸ Ha a samnis lovasság jelen volt a csatatéren, akkor az minden bizonnyal a szárnyakon volt, mint szinte minden ókori csatában.⁵⁸⁹ A római lovasságnak a samnisokat a szárnyakon fel kellett tartaniuk, hiszen különben azok megkerülték volna a római arcvonalat, végzetes csapást mérve a római hadseregre. Ha pedig a római lovasság a samnis lovasságot megverte, akkor miért nem támadta meg a samnisok szárnyait? Livius korábban írt már egy lovasösszecsapásról a samnisok és a rómaiak között, amelyet a kézitűs gyalogos folytatása után rómaiak Livius szerint megnyertek,⁵⁹⁰ azonban a *magister equitum* az ütközet közben odaveszett (9.22). Személy szerint ebből arra következtetnék, hogy a csata valójában kiegyenlítően zajlott, majd a döntő pillanatot L. Papirius Cursor csele hozta a csata menetében.⁵⁹¹

A másik consuli sereg közeledtének hallatára a samnisok visszavonultak, Livius szerint a gyalogság Aquilonia városába. A város (vagy erődítés, hiszen a samnis városok léte vitatott) vélhetőleg Bovianum közelében helyezkedett el Észak-Samniumban.⁵⁹² A győztes csata után, hiszen a győzelem ténye ebben az esetben nehezen megkérdőjelezhető, a rómaiak megpróbálták bevenni a várost, azonban csak a falakig jutottak, ugyanis „*penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent*”.⁵⁹³ Ez a tény azt mutatja, hogy a samnis seregek egy jelentékeny része sikeresen vonult vissza a csatából, majd az éjszaka

⁵⁸⁶ Jeremiah B. McCall, *The Cavalry of the Roman Republic*. 2002. (London and New York: Routledge, 2002), 18-20. felsorolja ezen kútfőket és állításait

⁵⁸⁷ McCall, *The Cavalry of the Roman Republic*, 21-22.

⁵⁸⁸ „a nemesek és lovasok Bovianumba menekültek”

⁵⁸⁹ Ebből az időszakból példa Hétrakleia, Ausculum, Beneventum stb.

⁵⁹⁰ Érdekes, hogy az itáliai lovasság jellemzője volt a helyben álló harc, valamint a lóról való leszállás kézitűs esetén, részletesebb elemzésért lásd McCall, *The Cavalry of the Roman Republic*, 62-73.

⁵⁹¹ Członkowska-Naumiuk, „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1,” 18

⁵⁹² Oakley, *A Commentary on Livy Books VI–X*, 387.

⁵⁹³ „túl kevesen lévén, nem merészkedtek a város belsejébe”

leple alatt elhagyta a várost. A Livius által leírt több, mint húszezres veszteség a sereg tizenhatezres létszámát tekintve feltűnő. A kérdés így továbbra is fennáll, hogy mekkora lehetett a samnis erők valódi vesztesége? A samnis háborúk az aquiloniai csata után még hozzávetőlegesen húsz évig dúltak, majd a samnisoknak volt elegendő katonájuk Pyrrhos támogatására.⁵⁹⁴ Ezen tények figyelembevételével két egymást nem kizáró magyarázat tűnik reálisnak. Az egyik, hogy a samnisok népessége igen jelentős volt, ezt a Kr. e. 225-ben nyújtott *socius* csapataik létszáma bizonyíthatja.⁵⁹⁵ A másik magyarázat, hogy a samnisok számos vesztes összecsapásukban időben és hatékonyan vonultak vissza.⁵⁹⁶ Mindenesetre fontos kijelenteni, hogy a samnisok a rómaiak ellen sok évtizeden keresztül vívott háborújukat végül elvesztették, így erejüket sem alábecsülni sem túlbecsülni nem szabad. A csata leírását végig elemezvén azt állítanám, hogy a Livius által leírt összecsapáson belül történt egységmozdulatoknak, a színlelt erősítést kivéve nem érdemes hitelt adni. Az általam felvázolt szimuláció csak a szövegben szereplő csapatokat próbálja térben logikusan elhelyezni. A seregmozgások és a samnis csapatok menekülési útvonalai nem elvetendő, komolyabb elemzést igényelnek.

A szöveg vizsgálata, valamint a csata lefolyását vitató feltételezésem után összegezném, hogy Livius művében milyen szerepet kaptak a samnis háborúk és az aquiloniai csata. Az etruszok mellett a még sok további kutatásra szoruló samnisok az itáliai hegemoniáért való küzdelemben álltak szemben a rómaiakkal.⁵⁹⁷ A történelemben a háborút a rómaiak gazdasági, politikai és hadászati sikereikkel hosszas küzdelemben nyerték meg. Liviusnál ebben a példázatos harcban a samnisok az általuk tanúsított *hybris* következtében vereségre voltak ítélve, sikereik pedig megalázó kudarcokká változtak. Erre a megalázásra tökéletes példa az aquiloniai csata leírása. A sok vereség után a samnisok egy honfitársaik vére által megpecsételt szörnyű esküt tettek, hogy ne meneküljenek el a csatatérről. Ez az eskü azonban kivívta az istenek haragját, így Róma az ő kegyükből vált Itália vezető hatalmává. Az istenek a samnisokat megaláztatással büntették, esküjük sem volt képes őket visszatartani a megfutamodástól. Számos, itt csak felvetett témát lehetséges tovább boncolni. A pullarius „áldozatát”, a fehér vászon vér általi beszennyezését, valamint magának a csatának a

⁵⁹⁴ Bradley, *Early Rome to 290 BC: The Beginnings of the City and the Rise of the Republic.*, 306.

⁵⁹⁵ Uő, 307.

⁵⁹⁶ Stouder, „From 390 BC to Sentinum: Diplomatic and Military Livian History.” azt írja az aquiloniai csatáról, hogy „important but not decisive”, továbbiakhoz lásd ³⁵

⁵⁹⁷ Livius 8.23 pontosan leírja, hogy a samnis háborúk sorozata hegemoniáért való küzdelem

hitelességét mind érdemes mélyebben vizsgálni. Lezárásként egy távoli párhuzammal közelíteném meg Livius ítéletét a samnisokról, a Cominiumba küldött erősítés sorsa ugyanis nagyszerűen ábrázolja ezt. Míg Xenophón *Anabasis*-ában a görögök a levert éjszakai táborozás után reggel a történelem egyik leghíresebb kalandjára indultak, melyből győztesen tértek haza,⁵⁹⁸ a samnisok „*Prima luce incerti quam in partem intenderent iter repente in fugam*”.⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ Xenophón *Anabasis* III. könyvben megtalálható jelenet

⁵⁹⁹ „Kora hajnalban, fogalmuk sem lévén, merre induljanak, hirtelen megzavarodva futásnak eredtek”

Bibliográfia

Források

Titus Livius: *A római nép története a város alapításától első kötet.* ford. Muraközy Gyula. Budapest: Magyar Helikon, 1982

Titus Livius: *A római nép története a város alapításától második kötet.* ford. Muraközy Gyula. Budapest: Magyar Helikon, 1982

Walters, Carolus Flamstead and Robertus Seymour Conway: *Titi Livi, Ab urbe condita.* Oxford: Oxford University Press, 1919.

Szakirodalom

Bradley, Guy. *Early Rome to 290 BC: The Beginnings of the City and the Rise of the Republic.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020.

Cornell, Timothy J. *The beginnings of Rome, 1000-264 B.C.* Oxon: Routledge, 1995.

Członkowska-Naumiuk, M. „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 1” *Prace Historyczne* 149, z. 1 (2022): 1-23.

Członkowska-Naumiuk, M. „Escape from the battlefield and its immediate punishment in the oath of the Samnite Linen Legion (Liv. 10.38) Part 2” *Prace Historyczne* 149, z. 2 (2022): 207-225.

Gasparini, Anthony. *Fruits of the Good Shepherd: How Pastoralism Led to Success in the Samnite World.* Leiden. n.p. 2016.

Goldsworthy, Adrian. *Roman Warfare.* London: Casell, 2000.

Lee, Kevin Stuart. *City-Dwelling Samnites: Urban Settlement at Monte Pallano and Monte Vairano.* Master of Arts Thesis. The University of British Columbia, 2008.

McCall, Jeremiah B. *The Cavalry of the Roman Republic.* 2002. London and New York: Routledge, 2002.

Oakley, Stephen P. *A Commentary on Livy Books VI–X: Volume IV Book X.* Oxford: Oxford University Press, 2005.

Pauw, Dirk Anton. „The Dramatic Elements In Livy's History.” *Acta Classica* Vol. 34 (1991): 33-49.

Scheid, John. „Livy and Religion.” in *A Companion to Livy*, edited by Bernard Mineo, 78-89.

n.p.: Wiley, 2015.

Snieszewski, Stanisław. „The Concept of Roman History in Livy. Philosophical, Religious, and Moral Aspect.” *Eos*, no 2. (2001)

Stouder, Ghislaine. „From 390 BC to Sentinum: Diplomatic and Military Livian History.” in *A Companion to Livy*, edited by Bernard Mineo, 329-341. n.p.: Wiley, 2015.

Reid, J. S., „Human Sacrifices at Rome and Other Notes on Roman Religion.” *The Journal of Roman Studies*. Vol. 2. (1912): 34-52.